

С. ДОРОГУНЦОВ, О. РАЛЬЧУК

МЕТАТЕОРІЯ ГОСПОДАРЮВАННЯ ЯК АРБІТР У РОЗВ'ЯЗАННІ ПРОБЛЕМ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

Ядром сучасних суспільних наук de facto є економіка. Повсякденне життя соціуму визначається «практичною» економікою у її нинішній ліберально-ринковій формі. Перше звичайно характеризують як «економічний імперіалізм», коли специфічні економічне мислення і методологія проникають у дисципліни, які передбачають її інше світосприйняття. Друге — як «ринковий фундаменталізм», коли економічна поведінка, що насамперед виходить із прибутку, рентабельності, поширюється і на сфери, орієнтовані на інші системи цінностей, — від моральності до високої культури. Але ж культура, що примусово так «реформується», ще визначає саму себе не тільки через можливості, котрі вона в собі відкриває, а й шляхом добровільно взятих обмежень і заборон. У науці, складовій культури, цьому відповідає — і вважається ступенем її розвиненості — знання не лише про те, що може статися, а й про те, чого «не може бути ніколи» (вічного двигуна, швидкості більшої, аніж швидкість світла, тощо).

Нинішня, постнекласична наука, доповнює це знанням про речі, котрі загалом досяжні, але їхня реалізація виявляється абсурдною і навіть згубною. Тому економічна наука (теоретична економія, економічна теорія), якщо вона воліє взаємодіяти з «великою» постнекласичною наукою, а не кидати їй виклик чи просто її не помічати (як це спостерігаємо нині), також має виходити не тільки з можливостей, що відкриваються перед нею (і людством, яке їй повірило), а й достатньо тонких, проте «доленосних» обмежень, котрі вона мусить встановлювати. Це можна охарактеризувати і як визначення теоретичною економією для себе певних, суміжних наукових дисциплін, з якими вона має взаємодіяти новим, відшуканим постнекласичною чином, а саме — розглядаючи те, що «зсередини» економічного знання йому недосяжне, проте діями «практичної» економіки може породжувати непередбачені негативні наслідки. Така взаємодія дисциплін у науковому аспекті зумовлює коректність, адекватність економічного знання щодо реалії нашого світу, а в глобальному і практичному — дає змогу осмислити динаміку нинішніх цивілізаційних змін. Про це заключна (див. попередні публікації «Вісника НАН України» — №5 за 2005 р. і №№ 3, 12 за 2006 р.) стаття наших авторів.

© ДОРОГУНЦОВ Сергій Іванович. Член-кореспондент НАН України. Завідувач кафедри Київського національного економічного університету ім. В. Гетьмана.

РАЛЬЧУК Олександр Миколайович. Кандидат економічних наук. Провідний науковий співробітник Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України (Київ). 2007.

НЕОБХІДНІСТЬ І ЗАВДАННЯ МЕТАТЕОРІЇ

Розв'язання проблем цивілізаційного розвитку, причому з акцентуацією на їхню економічну домінанту, передбачає певну епістемологічну цілісність. Це метатеорія, що володіє можливістю і розкривати сутнісний зміст цих проблем, і певним чином керувати ними, оптимізувати їхній стан. Метатеорія, позначена раніше як вихідний *аванпроект* програми дослідження нинішніх цивілізаційних змін на основі теоретичної моделі, за виконанням *першого завдання* на базі моделі — ідентифікації цих змін, має реалізовувати своє *друге завдання* — реконструкції, синтезу необхідного нового наукового знання. Тому за структурою це повинна бути саме метатеорія або теорія, що висуває як нові вимоги, так і визначає додаткові можливості *теоретичних компонентів*, котрі «виходять» на неї, і передовсім — економіки. А за *основним змістом* — метатеорія *господарювання*, що розглядає всі ці проблеми як породжені тим чи іншим способом й *організацією глобального цивілізаційного господарювання*. Метатеорія-аванпроект стосовно її структурних компонентів має стати методологічним «силовим полем», яке водночас і задає їм формат своїх вимог, і зберігає їхню предметну автономність, узгоджуючи з ними свої контури. І тут метатеорія-аванпроект діє зі смисловим наголосом на слові «метатеорія», виконуючи свою першу функцію. Однак не менш важливе і зняття стереотипів уявлення розглядуваних проблем, навіть попри те, що вони є абсолютно новими, завчасно запобігаючи їхній можливій вульгаризації. У цьому разі метатеорія-аванпроект має діяти зі смисловим наголосом на слові «аванпроект», виконуючи функцію формування *нового перспективного розуміння проблем*.

Перше наближення до метатеорії — виокремлення у ній певного «осьового принципу». Він повинен розглядати діяльність соціуму і широко, і в його реальності — те, «як люди існують, розвиваються, про що вони

думають у своєму повсякденному житті ... ті спонукальні мотиви, котрі найсильніше і найстійкіше впливають на поведінку людини в господарській сфері її життя» [1, с. 69]. Наведена цитата з А. Маршалла — одного з останніх батьків-засновників політичної економії — продуктивна й нині, особливо коли розглядати відзначену в ній господарську сферу (господарювання), на думку батька-засновника вже філософії господарства С. Булгакова, — як саме життя. За цією цитатою «осьовий принцип» має бути в своїй генетичній основі політекономічним, а точніше — співвідноситися з тим найвищим рівнем генералізації економічного знання — теоретичною економією (економічною теорією), котрий нині, по суті, репрезентує колишню політичну економію.

Метатеорія, виходячи на економіку як на свій «перший серед рівних» теоретичний компонент, має з ним кореспондувати. Кореспондування передбачає як певну надбудову, значне збільшення «розв'язувальних можливостей» метатеорії щодо теоретичної економії, так і врахування того її епістемологічного стану, котрий (якщо він є неблагополучним), метатеорія має дослідити і подолати. Подолання це ґрунтується на оцінці актуального стану теоретичної економії, історичного шляху, що призвів до нього, а також на відмінності цілей між теоретичною економією і метатеорією. І, навпаки, — без розв'язання внутрішніх проблем теоретичної економії (звісно, як і інших компонентів метатеорії), котрі, залишаючись непоміченими для самої економії, можуть бути попередньо розкриті й усвідомлені з позицій метатеорії, метатеорія господарювання просто не зможе «працювати».

СУЧАСНА ТЕОРЕТИЧНА ЕКОНОМІЯ: ПОПЕРЕДНІЙ ДІАГНОЗ

Нині стан теоретичної економії характеризується загалом як *неблагополучний*. А якщо конкретніше, то перебуває десь у діапазоні між *передкризовим станом* — з оче-

видними симптомами переломного моменту, коли у теоретичній економії має відкритися «друге дихання», і констатацією у ній повномасштабної і всеосяжної кризи [2, с. XXVIII]. Криза виявляється не тільки в тому, що теоретична економія вже не спроможна ефективно розв'язувати нагальні проблеми економічної політики у форс-мажорних обставинах, а й насамперед «внутрішнім» для теоретичної економії чином — відбувається накопичення фактів, які засвідчують принципову обмеженість її методів [3]. Знову-таки, «внутрішньо» феномен неблагополуччя економічної науки на всьому просторі її конкретного існування виявляється у її тотальному переродженні у позитивістсько орієнтовану науку оптимізаційних розрахунків (економікс), з характерним для неї *лінійно-площинним сприйняттям світу*. Тут, власне, вже немає місця ані *органічній* природі з її самоцінністю і трансцендентністю (на неї зважають зазвичай лише як на певний простір вилучення ресурсів та розміщення відходів), ані *органічній* людині з її екзистенційною неповторністю (котру репрезентують нині виключно як егоїстично-меркантильного споживача-гедоніка з жагою розширення масштабів своєї життєдіяльності). «Зовні» криза економічної науки стимулюється процесом переходу від індустріального до постіндустріального суспільства, і це робить неадекватними основні методологічні передумови теоретичної економії, створені саме для індустріального суспільства [4, с. 25]. Тому теоретична економія починає сприймати власну кризу як *кризу завищених очікувань*, спричинену тим, що вона намагалася будувати корпус своїх знань і методів на зразок тієї чи іншої позитивної науки (здебільшого — фізики) [3], не враховуючи реалії «живого» життя. Тим часом особливості економічного знання, зумовлені його предметною областю, свідчать про нездійсненність такого проекту. Економічні закони, приміром, характеризуються принциповою

неточністю й обмеженою зоною використання, а їхня дія виявляється здебільшого у якісній, «слабкій» формі. В економіці немає «світових констант», властивих позитивним наукам. І, навпаки, характерні для них «симетричні» залежності в економіці замінюються на «асиметричні». Багато економічних змінних — попит, інфляційні очікування, переваги тощо — мають дифузний, неверифікований характер, котрий досить важко виразити кількісно, а економічні рекомендації значною мірою суб'єктивні. Їхній суб'єктивізм доповнюється ще і впливом агентів економічної діяльності на вже відомі їм чи очікувані економічні рішення.

Отже, теоретична економія перебуває у стані неузгодженості, невідповідності з тим світом, яким їй слід займатися, і що цікаво — чималою мірою породженому адекватною їй «практичною» економікою. В історичній ретроспективі цьому відповідають прикметні метаморфози теоретичної економії. Вийшовши з лона філософії й одержавши спочатку (з XVII—XVIII ст.) наукову інтерпретацію у вигляді політичної економії, вона спершу містила значний вектор світоглядної рефлексії, а щодо своєї предметної області — і вектор емпіричних характеристик реального оточення — природного і соціального, — на яке і соціуму, і теоретичній думці доводилося тоді зважати. Ці вектори утворювали певну *епістемологічну вертикаль* «сутнісне — явищене» [5, с. 6]. Тоді вони діяли як аналоги вертикалі теоретичного й емпіричного рівнів еволюційної епістемології нинішньої постнекласичної науки. Епістемологічна вертикаль, що виникла таким органічним і неявним чином, так чи інакше була властива майже всьому спектру шкіл колишньої політичної економії. Дивно, але й закономірно: у подальшому руйнування вертикалі відбувалося саме в міру розроблення основних принципів теоретичної економії, спрямованих — головним чином у часі — назустріч постнекласичній науці. Зовні це зумовлюва-

лося ейфорією цивілізаційного «перестворення» нашого світу, якому, схоже, жодних обґрунтувань реальності і довготривалості свого існування не потрібно. *Внутрішньо* — спричинювалося створенням адекватної такому технологізованому новому світові єдиної економізованої розрахунково-управлінської дисципліни — власне, згаданого економіксу.

Нинішня теоретична економія практично «згорнула» свою епістемологічну вертикаль і зайняла позицію *антиесенціалізму* [6]. По суті, вона перетворилася на певну площинну, технологічну, розумово-обчислювальну схему («економічний менеджери́зм» — Ю. Осипов) і, звичайно, не може існувати досить довго. Їй слід самовизначитися у світоглядній позиції, реконструювати свої відносини зі світом (універсумом): або «наблизити» світ до себе, або самій наблизитися до нього. Тому вихід теоретичної економії з кризи передбачає — і починає демонструвати — два полярних підходи. Буквально за А. Шопенгауером, з його «Світом як воля і уявлення», тут простежуються варіанти рішень, орієнтовані на *волю* й *інтелект* (уявлення).

«Вольовий» варіант із його ірраціональними, онто-глобалістськими претензіями, власне, науково оформлює «перестворення», що вже фактично відбувається, природного і багатовимірного світу з остаточним перетворенням його на одновимірний і штучний світ загального економізму — на Рах Економісана. Причому за розгубленості і безпорадності «широкої» науки перед формованим нею ж світопорядком, над яким вона втрачає контроль. І, навпаки, за всієї агресивності основного ідеологічного ядра сучасної теоретичної економії — неокласики, що не воліє фундаментального перегляду своїх позицій [7, с. 24]. Перестворюваний світ — з формованими ним штучною і новою технобіосферою та Ното економісус — стає, власне, тим позитивним (у сенсі — «вигнаного» з нього первісного трансцендентно-са-

моцінного начала) світом, котрий *уже починає відповідати* позитивістському проекту теоретичної економії, що доти з ним ще не стиковувався. Однак і в цьому новому світі первісна трансцендентність (для «практичної» економіки — невідконтрольність) не може для неї цілковито чимось заміщуватися, хоча б «нейтральним». Нагадаємо про хаотизацію, «суспільство ризику», які породжені таким типом цивілізаційного розвитку і є *сублімацією* «колишньої» *органічної* трансцендентності.

Звідси *позитивізм*, що виходить з «вольового» варіанта нинішньої теоретичної економії і діє як згадана неокласична теорія (мейнстрім), зі своїми основними припущеннями — раціональної, спрямованої на максимальну вигоду (користь, прибуток тощо) поведінки суб'єктів економічної діяльності, цілковитої інформованості, орієнтації на рівноважні стани спокою [7] — позитивізм, який викликає нарікання своєю *детерміністичністю*, має бути замінений на *інший* позитивізм, але в рамках тієї самої неокласики, котрий відповідає новому, хаотизованому світу. Цікаво, як перехід до «вольового» варіанта — з реалізованим «під нього» нестабільним світом — саме з погляду волі як альтернативи уявленню, інтелекту, знанню, вимушено демонструє своєрідні інтенції *економічної неокласики* щодо корпусу знань *постнеокласичної науки*. Це чітко характеризується позицією економічної неокласики стосовно одного з ключових конструктів постнеокласичної науки — *вчення про причинність* [8].

Так, в еволюції вчення про детермінізм окреслюються три послідовних етапи, які відповідають етапам класичної, неокласичної та постнеокласичної науки. Наче «надбудовуючись» один над одним і даючи щоразу глибше розуміння природи причинності, етапи, звичайно, залишають у конкретних ситуаціях і можливість для простіших причинних пояснень (принцип «бритви Оккама»). З усім цим, явно чи приховано, до певного мо-

менту солідаризувалася і теоретична економія. З цього погляду *перший етап причинного пояснення — класично-детерміністичний*, з позицій *зовнішнього впливу*, — характеризується більш-менш історично синхронізованим розумінням причинності і в позитивних науках (наприклад, механіка Ньютона), і в теоретичній економії («колишній» економікс у ключі класичних методів дослідження операцій).

ВОЛЯ АБО ІНТЕЛЕКТ ЯК АЛЬТЕРНАТИВИ ТЕОРЕТИЧНОЇ ЕКОНОМІЇ

Розбіжності у поданні і використанні причинності в економічному знанні між теоретичною економією і «широкою» наукою починаються на другому етапі причинного пояснення. Власне, тут і відбувається біфуркація можливого реформування теоретичної економії на «вольовий» та «інтелектуальний» варіанти. Нагадаємо, що *для другого етапу причинності* пояснюють, виходячи з уявлень про *внутрішній характер* дії причини, її імовірно(спонтанно)-статистичним проявом у системах, які складаються з великої кількості однорідних елементів. Імовірно-статистичне обґрунтування причинності й сполучена з ним наукова картина світу відповідали некласичній науці. Свої епістемологічні позиції вони зберігали до другої половини ХХ ст. Кульмінацією такого підходу у природознавстві стала розробка квантової механіки — фізичної теорії *мікропроцесів атомного масштабу*. Саме тут другий етап причинного обґрунтування через ідею рівневої ієрархічності систем «переріс» самого себе і зумовив появу *третього етапу* з його принципом *інформаційної причинності*.

У теоретичній економії подібною кульмінацією у ставленні до саме так сприйнятої причинності другого етапу став *розширений спонтанний ринковий порядок* Ф. Хайека. Парадоксальним чином, якщо не знати законів універсуму, відкидаючи «силове» (планово-управлінське, *конструктивістське* [9,

с. 112]) втручання в *економічне життя*, він цю спонтанно-статистичну «силу» починає мимохіть використовувати, щоб переробити (перестворити) *життя взагалі*. Такий розширений ринковий порядок зумовлює, власне, «вольовий» варіант реформування теоретичної економії. Його методологічним забезпеченням стає сполучений зі спонтанністю «новий» економікс керування ризиками [10]. Як і природознавство, що розглядало на другому етапі причинного пояснення великі системи, створені сукупностями незалежних чи квазінезалежних сутностей, внутрішня структура яких *невідома* (не з'ясована), економікс керування ризиками має справу з великими системами суб'єктів економічної діяльності (фірми, біржі, банки). Їхня внутрішня структура (насамперед — реальні люди), за винятком того, що може піти на користь імовірно-статистичній оцінці можливої поведінки суб'єктів, економіксу тут глибоко *байдужа* (навіщо зайва інформація і взагалі сантименти?). Керування ризиками стає «священною короною» економічної неокласики.

Керування ризиками, майже цілковито відриваючись від стану реального сектору економіки у фінансовому менеджменті (лише беручи до уваги, що такий сектор взагалі існує) [11] і все ще вимушено враховуючи його у виробничому менеджменті, починає свою збудливу (у суб'єктивно-емоційному плані) і схоластичну (у плані *реальних потреб усього людства*) гру. Ставлячись до ризику як до амбівалентної сутності, що водночас об'єднує потенціал несприятливих і сприятливих перспектив для суб'єктів економічної діяльності, й охоплюючи широкий діапазон оперування ризиком, керування ризиками демонструє свою «знакову» особливість. Ця особливість породжена статистичною природою керування ризиками, що формуються розмаїттям спонтанних проявів волі безлічі економічних суб'єктів, життєдіяльність котрих «розігривається» існуючим цивілізаційним

хаосом. Звідси, з *одного боку*, при керуванні ризиками між імпульсами змін стану економічного середовища і результатами реагування на них причинний зв'язок у класичному, сутнісному розумінні відсутній. А діє зв'язок статистичний (за принципом «чорної шухляди»). І в керуванні ризиками, власне, виграє (за рахунок тих, котрі програли) той, хто раніше від інших розпізнає/вгадає ці імпульси і зможе адекватно відреагувати на них. Більше того, з *другого боку*, виграш «гарантований» тим гравцям, які у мережному суспільстві інтернет-економіки мають можливість (владу) цілеспрямовано створювати такі імпульси (ціни на рідкісні природні ресурси, валютні курси, ажіотований попит на ті чи інші товари і послуги) і, таким чином, знімати з усіх відповідну фінансову ренту.

Такий тип цивілізаційного *розвитку*, керований і стимульований «вольовим» варіантом теоретичної економії, що реформується (мутує), є розвитком за третім сюжетом співіснування господарювання і глобалізації [12]. «Генетично» ж притаманну йому негативну есхатологію можна простежити навіть з позицій одного лише фінансового менеджменту. Насамперед невпинно зростає заборгованість суб'єктів економічної діяльності — держав, корпорацій і домашніх господарств. Більше того, заборгованість, що перевищує ВВП країни, стає нормою для держави. Частішають і поглиблюються фінансові кризи. Курс же світової резервної валюти (долара) підтримується вже не станом реального сектору економіки країни (США), а станом мізків «зомбованого» соціуму тощо.

Ось чому для заявленої метатеорії господарювання, котра має кореспондувати з теоретичною економією і з огляду на її поточний стан, і на подальші перспективи, зазначений варіант реконструкції вже заздалегідь виявляється неприйнятним. Метатеорія тут аж ніяк не стикується із «вольовим» варіантом. Вона може (і має) одержати від нього тільки *негативний урок* (приклад)

як в епістемологічному аспекті — редукція епістемологічної вертикалі, «сплощення» знання і консервація його розвитку, так і в практичному — дедалі зростаюча хаотизація світу і втрата навіть орієнтирів соціальної справедливості, заохочуваних «вольовим» варіантом, стихійні лиха тощо.

На противагу «вольовому» варіанту виходу з кризи, орієнтованому на «виправлення» універсуму *під* теоретичну економію та її практичний інструментарій, «інтелектуальний» варіант передбачає необхідність значного коригування існуючих теоретико-економічних засад відповідно до накопиченого і стрімко зростаючого нового комплексу знань (*уявлень*) і про власну предметну область економії, і ширше — про універсум. Загалом тут інтенції «інтелектуального» варіанта збігаються з принципами інформаційної причинності: нагадаємо, третього етапу у розумінні природи причинності. *Інформаційна* (синергетична) *причинність* ґрунтується на ідеях самоорганізації складних багаторівневих ієрархічних систем [8], безпосередньо віддзеркалюючись у динамічній теорії інформації, про яку згадувалося раніше. У ключі постнекласики вона розглядає зазначену причинну поведінку як таку, що відкриває широкі можливості для гуманістичної (осмисленої) телеомії людинорозмірних систем, надбудовуючись над більш «косною» (але необхідною у відповідних сферах) поведінкою, коли та диктується детерміністичним та імовірісно-статистичним типами причинності. Якщо повернутися трохи назад, то в гілках теоретичної економії, реформованих за «вольовим» та «інтелектуальним» варіантами, спостерігаємо діаметральнопротилежність до тих можливостей, які відкриваються постнекласикою.

«Вольовий» варіант їх наче вперто не помічає. В ідеологічному ракурсі це зумовлюється широким комплексом факторів, котрі формують дух і суть постмодернізму. У соціополітичному — розподіленим світом і гру-

повим егоїзмом «золотого мільярда», зацікавленим (поки що) саме в такому варіанті теоретичної економії — точніше, у «практичній» економії, яка відповідає йому. У методологічному ж ракурсі це означає *примусову консервацію* рівня фундаментальних знань, пов'язаних із «вольовим» варіантом (*і дійсних можливостей та потреб* для людства, котрі тут відкриваються), щодо знань нинішньої постнекласичної науки десь, приблизно, на рівні знань середини минулого століття.

Навпаки, «інтелектуальний» варіант безпосередньо орієнтується на нове знання і можливості, які відкриває постнекласика. В явному вигляді це вже реалізується у згадуваній економічній синергетиці (синергетичній економії) [13] — одній із наукових парадигм економічної теорії. Економічна синергетика висуває умови репрезентування в теоретичній економії затребуваного нового знання — від загальних принципів *самоорганізації* до принципів *ускладнення* економічних систем — надбудови їх новими реаліями нашого нелінійного динамічного світу. Це породжує нову структуру економічних систем, котра відповідає взаємодії, синергетиці економіки (як економічної системи) і ширшим соціальному та природному універсумам, що охоплюють її. У науковому аспекті така взаємодія має виявлятися у певному коригувальному доповненні теоретичної економії суміжними науковими дисциплінами, які містять знання про ці універсуми, безпосередньо їй недоступне.

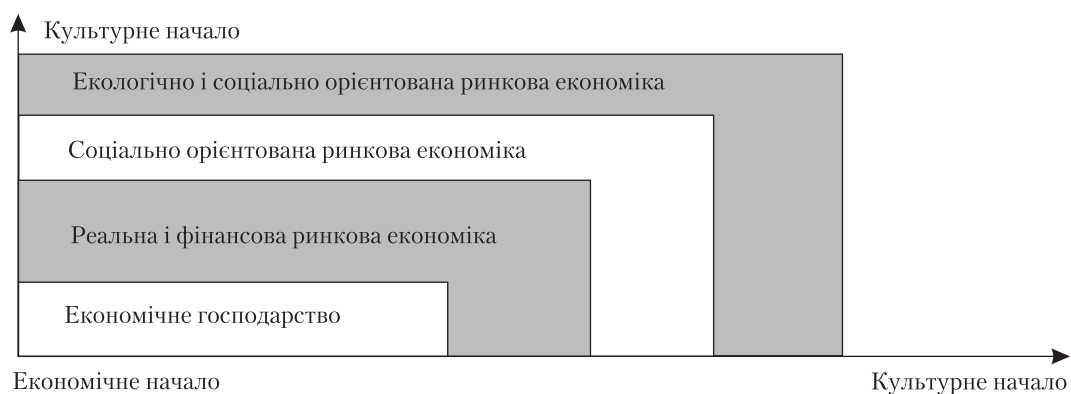
ТЕОРЕТИЧНА ЕКОНОМІЯ — НОВИЙ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ КОНСТРУКТИВІЗМ

Тут економічна синергетика, що враховує загальні принципи необхідного реформування економічного знання неявно і в «кодах» постнекласики (насамперед її синергетичної причинності), має наче передати свої наукові повноваження для його явного коригування, проте вже у «кодах» більш традиційного і конкретного, але водночас і

конструктивного — економічного інструментарію. Таким інструментарієм є діюча нині *інституціональна парадигма* теоретичної економії [7]. Оскільки вона первинно розглядає ряд речей, які за визначенням не є конвенціонально економічними, однак прямо впливають на економічні процеси, то такими речами, взятими в гранично широкому діапазоні їхнього існування, звичайно, можуть бути і нові знання про реалії універсуму. Тому інституціональна парадигма стає базовим інструментом реалізації «інтелектуального» варіанта реформування теоретичної економії. Основою парадигми є *інститути* — сукупність певних можливих і припустимих для соціуму *нормативних моделей* поведінки.

Ці інституціональні нормативи віддзеркалюють неочевидні реалії господарювання, виявлені *економічним інтелектом* і зафіксовані для соціуму формально (законодавчо) і неформально (як визнана суспільством етика і закони універсуму, протидіяти котрим немає сенсу). Вони *звужують* і *розширюють* предметну ділянку теоретичної економії за даним варіантом. Звужуючи предметну область, інститути зменшують невизначеність економічної поведінки шляхом одночасного структурування припустимої повноти її проявів як на мікрорівні окремих індивідів, так і на макрорівні всього економічного простору. Інститути розширюють предметну область теоретичної економії введенням до неї категорій людського (моральність, психологія, естетичні оцінки) і природного (конкретні та прямі, а не агреговані й опосередковані характеристики стану речовини, енергії й інформації) начал. Таке розширення предметної області теоретичної економії повертає господарську діяльність у реальні координати універсуму і визначає можливість коректного опису/керування цією діяльністю мовою науки.

Це зумовлює необхідний баланс — відповідно до реалій універсуму — використання всіх трьох інструментів пояснення причинної дії: детерміністичного зовнішнього впли-

Можлива структура інституціоналізації економічного господарства в інституціональній парадигмі

ву, ймовірно-статистичного і, звичайно, інформаційно-синергетичного. Розширення ж предметної області у напрямі ментального, світоглядного людського начала, зумовленого *філософією господарства*, з одного боку, й емпіричного начала фізичного субстрату економіки, що його репрезентує *фізична економія* [13] — з другого, є, власне, відновленням епістемологічної вертикалі, втраченої при переході від колишньої політичної економії до нинішньої теоретичної економії, але вже у межах постнекласичної науки.

Теоретична економія, реконструйована за «інтелектуальним» варіантом і на базі інституціональної парадигми, відповідає першому — прогресивному, позитивному — сюжетові співіснування глобалізації та господарювання з його позитивною есхатологією [12]. І передбачає саме з цим варіантом кореспондування метатеорії господарювання.

Зрозуміло, що такі можливості інституціональної парадигми є, передусім, тільки *можливостями*, котрі потребують реалізації водночас і з позицій власної економічної методології, і виходячи із необхідності узгодження цієї парадигми з метатеорією господарювання. Це передбачає пильніший погляд на реконструйовану за «інтелектуальним» варіантом теоретичну економію та її методологію. Зазначені «звуження» і «розширення» предметної області теоретичної економії з її підсумковою форматизацією у

«практичну» економіку дають змогу адекватно репрезентувати останню як, наприклад, *екологічно і соціально орієнтовану ринкову економіку* (ЕСОРЕ) [14]. Тут діють, власне, чотири рівні інститутів, які «надбудовані» один над одним. Їх можна інтерпретувати таким чином:

1. Економізація господарських систем. Передбачає явну і реальну структурування цих систем, що супроводжується відповідним керуванням (внутрішнім і/або зовнішнім) у форматі їх товарної (спрямованої переважно на зовнішнє споживання) і грошової (піддається вартісній оцінці) діяльності.

2. Маркування економізованих систем. Розмежує їх на сектори реальної (виробництво товарів і послуг) та фінансової (обіг грошових потоків) економіки. Запроваджує контроль сектору реальної економіки над фінансовим.

3. Соціальна орієнтація ринкової економіки. Передбачає систему прогресивного оподаткування прибутків, гарантії справедливої оплати праці та соціальної допомоги, державну підтримку розвитку культури, науки й освіти.

4. Екологізація соціально орієнтованої ринкової економіки. Вводить в економічну діяльність механізми врахування стану довкілля й узгодження з ним масштабів антропо-техногенного навантаження: від плати за використовувани природні ресурси і штрафи

за забруднення навколишнього середовища до міждержавних і міжнародних угод зі скорочення промислових викидів в атмосферу, водою тощо.

Загалом така інституалізація *економічного господарства культурно усвідомленими* соціальним і природним початками (тобто у координатах «економічне — культурне»), що дедалі більше віддалена від стихійного, «суто» економічного початка, відображена на рисунку ¹.

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ГЕНЕЗИС МЕТАТЕОРІЇ

Відзначимо дві обставини. По-перше, стосовно «чистої» економіки інститути є певними *артефактами*, які самі по собі, завдяки дії «невидимої руки» не створюються, а, навпаки, потребують відповідного — соціополітичного — втручання ². По-друге, крім розміщення в осьових координатах «економічне — культурне початка», інститути можуть структуруватися і щодо інших осьових принципів, наприклад *історичного*.

З позиції ж реконструкції «інтелектуального» варіанта теоретичної економії у силовому полі метатеорії господарювання та безпосереднього кореспондування метатеорії і реформованої теоретичної економії, розміщення згаданих інститутів, при збереженні їхньої сутності, має структуруватися за іншим, «стикувальним», принципом і поділятися на «внутрішні» та «зовнішні». «Внутрішні» інститути належать виключно до економічного середовища, отримуючи від *метагосподарства* певний *опосередкований вплив*. «Зовнішні» ж інститути визначають ті межі, на яких *економіка* наче «закінчується» (але продовжує бути «ще економікою») і безпосередньо *взаємодіє* з метагосподарством.

¹ Рисунок подано з деякими змінами за джерелом [15].

² Тут характерне судження Ф. Броделя про саму ринкову економіку як *примусовий, нав'язаний* свого часу (впродовж XV–XVIII століть) соціальний, політичний і культурний порядок [16, с. 8].

Отже, «внутрішніми» — такими, що забезпечують *ефективну і реальну*, а не віртуальну роботу економіки як економіки, — мають бути, відповідно, інститути *економізації та маркування*. Тоді «зовнішніми» інститутами будуть *соціальна орієнтація та екологізація* економіки, котрі потребуватимуть уведення до корпусу метатеорії двох автономних і «зовнішніх» щодо теоретичної економії сегментів — *філософії господарства та фізичної економії*.

Чим ще обґрунтовується саме *така структурація* взаємодії реалізованої у запропонованому ключі інституціональної парадигми теоретичної економії і метатеорії господарювання? Де у метатеорії «зверху» над сегментом теоретичної економії міститься філософія господарства, а «знизу» — фізична економія?

У першому наближенні — загальною архітектонікою складних систем з діючою у них — з позицій динамічної теорії інформації — структурно-рівневою, функціонально-ієрархічною спеціалізацією. Для будь-якої подібної системи — від реальної (матеріальної) до ідеальної — існує змінювана градація спеціалізацій їхніх взаємодіючих рівнів у напрямку від «фізичних», найнижчих, до «ментальних», найвищих. Метатеорія господарювання з епістемологічного погляду — ідеальна, «наукова» система, що, звісно, передбачає в ракурсі розв'язання практичних, управлінських завдань свого реального «референта» — соціоприродну систему (СПС) [13]. Однак і в *ідеальній системі* має діяти своя рівнева спеціалізація градацій по осі «фізичне» — «ментальне». І тут для прикладу згадаємо принцип трирівневої спеціалізації психіки (ідеального) в «ортодоксальному» психоаналізі. Послідовно вибудовуючи рівні від несвідомого, що панує у глибинах психосоматичного (психофізичного) «Воно» («Id»), через раціональне, свідоме, розумово-вольове «Я» («Ego»), до діючого завдяки соціально-культурним нормам «позатілесного» і

надсвідомого «Над-Я» («Super-Ego»), психоаналіз, власне, відтворює архітектонічний принцип динамічної теорії інформації щодо такого виду ідеальних систем.

Варто осмислити й іншу, дворівневу ідеальну систему, яка досить рельєфно відображена у марксистському суспільствознавстві (історичному матеріалізмі), де діють «базис» і «надбудова». Базис інтегровано формує властива тому чи іншому суспільству сукупність *виробничих відносин* і *продуктивних сил*, що їм відповідають. Базис утворює, по суті, економічний інструментарій суспільства. І, відповідно, в ідеальній (епістемологічній) системі суспільствознавства його вивчали у циклі економічних наук — від політ-економії до конкретних галузевих економік. Надбудову комплексно формує система духовних структур (думок, почуттів, ідей), властивих суспільству, сукупність ідеологічних відносин між його членами і система його установ та організацій. Надбудова створює немовби рефлексію, самосвідомість суспільства. У суспільствознавстві її вивчали у циклі «ідеологічних» наук — від філософії до мистецтвознавства. Базис і надбудова у суспільствознавстві розглядалися як його порівняно автономні компоненти, що, взаємодіючи, справляють один на одного відповідний «перехресний» вплив.

ЕПІСТЕМОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ МЕТАТЕОРІЇ

Такий екскурс у психоаналіз корисний вже тим, що асоціативно дає змогу окреслити певні ключові паралелі між органічною (тобто близькою нам) ідеальною системою і системою уявлень та керування нашим соціоприродним світом. Екскурс у «колишнє» суспільствознавство дає можливість розглядати, дещо огрублюючи, метатеорію господарювання як його певну генетичну наступницю. Проте маємо і цілу низку вагомих уточнень.

По-перше, існує первісна невідповідність між рівневою структурою метатеорії і сус-

пільствознавством. У даному разі рівень базису ідеальної системи (суспільствознавства, як воно склалося) є її нижчим рівнем. І це закономірно для суспільствознавства, яке визрівало в лоні класичної та некласичної наук. Колишнє суспільствознавство не змогло (і не встигло) включити до своєї системи те специфічне нове знання, що почало формуватися вже у добу постнекласичної науки (з останньої третини ХХ ст.). Таке знання про глибинні властивості універсуму — причому з ключових позицій їх нелінійної, синергетичної самоорганізації (« нової фізики універсуму»), котре багато чого визначає у *дійсній* поведінці соціуму, і неначе ввійшло до системи суспільствознавства, мало б стати його новим нижнім рівнем (після базису) і, на противагу «надбудові», відповідало б «підвалу»³.

По-друге, колишнє дворівневе суспільствознавство з розвитком знання обов'язково мало би збільшити кількість своїх рівнів, у даному разі виходячи на трирівневий «генетичний прототип» метатеорії господарювання. Якщо загалом це зумовлюється принципами універсального еволюціонізму (для ідеальної системи — суспільствознавства), то конкретніше і з позицій синергетики відпові-

³ Подібне «опускання» на глибинні рівні дії законів універсуму характерне і для інших наук, що раніше задовольнялися тільки вищими рівнями буття. Так, у порівняно новій *когнітивній науці*, яка визначає можливості пізнання з позицій конкретно-наукових й експериментальних досліджень, визріває уявлення про необхідність переходу від базового для неї *обчислювального підходу* (computation approach) до *тілесного пізнавального підходу* (embodied cognition approach) [17]. Якщо обчислювальний підхід ґрунтувався на ідеях штучного інтелекту і, реалізуючись за допомогою комп'ютерних програм, наче «висів у повітрі», то новий підхід передбачає саме «отілення» пізнання у сенсі додаткового сполучення пізнання з функціональними особливостями конкретного тіла, з його здатністю до сприйняття і руху у просторі — з чого, власне, і «виростає» пізнання. Інакше кажучи, «голова професора Доуеля», взята сама по собі, «погано працює». Їй необхідний ще й «тулуб».

дає так званому *гіперциклу* [18]. Гіперцикл, з огляду на перехід тієї чи іншої системи на новий рівень складності, здатний доповнювати систему новими рівневими компонентами. У такому ракурсі діє пряма *зумовленість* і *необхідність* заміни дворівневого суспільствознавства для порівняно простої *соціальної реальності* на нову — трирівневу метатеорію для реальності, яка ускладнилася і має вже *соціопримордний характер*.

По-третє, щодо інтерпретованих таким чином уже двох трирівневих ідеальних систем в ідеальній (науковій) системі метатеорії господарювання мають діяти такі ключові положення:

1. Кожен рівень метатеорії характеризується власним онтологічним статусом та функціональною спеціалізацією — теоретичною і прагматичною. Онтологічний статус зумовлюється співвіднесеністю кожного рівня метатеорії з відповідним *рівнем реальної системи*. Особливе місце займає тут середній (центральний) рівень. Йому відповідає *економічна система* (ЕС) — як редукований варіант СПС. Функціонально-теоретичною спеціалізацією середнього рівня є *теоретична економія* — як її *інституціональна парадигма*. Функціонально-прагматична спеціалізація діючого рівня — це *раціональне (нормальне) господарювання*, або виконання певного *інструментального завдання* щодо підтримки необхідного для соціуму існування у діапазоні від біологічного до культурного.

2. Особливе — центральне — місце середнього рівня метатеорії господарювання характеризується двома обставинами. Перша: цей рівень належить до наукової дисципліни (політичної економії, теоретичної економії), яка має тривалу передісторію самостійного існування. Друга обставина: криза теоретичної економії засвідчує, що їй слід доповнюватися чимось «зовнішнім», тим, чого вона самостійно забезпечити і *не може, і не повинна*. Це *зовнішнє*, яке виникає за принципом гіперциклу, має складну природу — «занадто»

сміслові і «занадто» *фізичні* для теоретичної економії. Сміслові формується як рівень *над* рівнем теоретичної економії. Фізичне, навпаки, — як рівень *під* рівнем теоретичної економії.

3. Верхньому рівневі метатеорії відповідає *філософія господарства*. Він співвідноситься з *макрорівнями* СПС, що характеризують «ментальність» цієї системи. Тому у функціонально-теоретичному аспекті верхній рівень надає середньому рівневі теоретичної економії необхідне *інституціональне обґрунтування* переважно завдяки інституту *соціальної орієнтації*. У функціонально-прагматичному аспекті верхній рівень, сполучаючи між собою вектори економічної діяльності соціуму і його підпорядкованість законам універсуму, маркує цю діяльність з позицій *сенсу*.

4. Нижній рівень метатеорії господарювання репрезентує *фізична економія*. Він співвідноситься з *мікрорівнями* СПС, які характеризують «фізичність» системи. Тому у функціонально-теоретичному плані нижній рівень надає рівню теоретичної економії необхідне *інституціональне обґрунтування*, здебільшого завдяки інституту *екологізації*. У функціонально-прагматичному ж плані нижній рівень систематизує різноманіття характеристик станів речовини, енергії та інформації у параметри антропоного коридору припустимих дій соціуму, що мають сенс на верхньому рівні.

5. Відповідно до архітекtonіки цієї системи її трирівнева структура є водночас і необхідною (щодо конкретного змісту рівнів), і достатньою (стосовно комплексу здійснюваних рівнями функцій). Трирівневість відповідає *тринітарному* (тернарному, тріадному) принципу [19], де сполученість рівнів утворює певну нову, позитивну цілісність. Усі рівні взаємодіють за принципом *структурного сполучення мережної парадигми* складних систем [20]. Така структурна сполученість виконує два основних завдання.

6. По-перше, вона забезпечує взаємодію рівнів систем, обмін, конверсію інформації між ними. Принциповим є те, що взаємодія має *нелінійний, невіддзеркалований* характер, а, передаючись у тому чи іншому напрямі від одного рівня системи до іншого (від нижчих до вищих і навпаки), «запускає» у суміжному рівні такі процеси, котрі детермінуються вже внутрішньою структурою самого рівня. Щодо метатеорії господарювання це вказує на відмінність основних методологій рівнів. Принцип структурного сполучення безпосередньо висуває вимоги до побудови «зовнішніх інститутів» — і в сенсі їхніх дій як певних «інформаційних фільтрів», що забезпечують міжрівневу конверсію інформації, і в організаційно-управлінському сенсі впровадження їх у *практис* господарювання соціуму.

7. По-друге, структурне сполучення рівнів системи забезпечує їм необхідну збалансованість між собою. Навпаки, порушення цього балансу — «розростання» того чи іншого рівня/рівнів, підвищення його/їх очевидної *ефективності* за рахунок ігнорування призначення інших рівнів зумовлює патологію відповідної системи. «Хронічним захворюванням» системи тут стає *«центризм»* — коли пригнічується автономність окремих рівнів і для них визначається єдино можливе ставлення до «центру» [21]. У розглянутих трирівневих системах така патологія «за визначенням» обумовлює потенційну можливість виділення середнього (центрального) рівня за рахунок двох інших. Інструментальний характер середнього рівня — необхідний і достатній саме як інструментально-перетворювальний у збалансованості з верхнім і нижнім рівнями — виходить тут з-під їхнього контролю і демонструє щодо них свою експансію. Очевидно, це може бути лише *експансія спрощення*, пригнічення і складного ментального верхнього, і складного органічно-природного нижнього рівнів.

Коли розглядати метатеорію господарювання як ідеальну систему з рівнями, котрі

спеціалізуються на тому чи іншому функціональному епістемологічному завданні, то саме цю спеціалізацію можна розцінювати з позицій певної «профілактики» потенційної патології центрризму. У нинішньому ж мейнстрімі теоретичної економії така патологія цілком виражена. Вона діє на засадах згаданого *економічного імперіалізму* — коли економічна методологія захоплює обширні, конвенціонально не економічні «території», — від мистецтвознавства до біології. Безпосередньо реалізуючись у мейнстрімі теоретичної економії, а в «практичній» економіці більш завуальовано, за допомогою економізму/Rax Economicana, економічний імперіалізм як стала некоректність людського мислення має певну першооснову такої некоректності. Особливості центристської патології підказують, що це зумовлюється забуттям (небажанням знати?) *реальних меж* економічного буття (досить вузьких) і переорієнтацією на межі *ілюзорні* (і значно ширші). Схоже, що «вирішувальна здатність» метатеорії господарювання може запропонувати тут своє розв'язання проблем.

ВАРТІСНИЙ ДИСКУРС МЕТАТЕОРІЇ

У цьому аспекті нинішня філософія господарства вже володіє значним теоретичним напрацюванням, котре виходить з базової для економічного буття (економічного знання і «практичної» економіки) категорії *вартості*. Тут філософія господарства саме з позицій своєї рефлексії відстежує динаміку сутнісних властивостей вартості, які для мейнстріму і недоступні, і нецікаві. Недоступні, оскільки аналізують економічну за своєю природою вартість лише «зсередини» самої економіки (економічного господарства), нецікаві — з огляду на втрату мейнстрімом епістемологічної вертикалі (котра так чи інакше існувала у «колишній» політичній економії, що займалася аналізом суті вартості вельми активно). Тому лише філософія господарства здатна й автономно і,

тим паче, у складі метатеорії господарювання, подати вартість і як те, що за певних умов може спричинити центристську патологію (котра неоднаково виявляє себе у «практичній» економіці і теоретичному мисленні). У такому розумінні вартості є два важливих ракурси — синхронний і діахронний.

Синхронний ракурс інтерпретує вартість насамперед як сутність, що має *субстанціональний характер*. Це визначає співвіднесеність вартості з самою собою, неможливість її повної зумовленості і керованості чимось «зовнішнім» стосовно неї, звідси — її трансцендентний характер, котрий ані безпосередньому сприйняттю, ані прямому описові не піддається [22].

Субстанціональні властивості вартості підтверджуються у її діахронному (історичному) ракурсі. Тут, з погляду філософії господарства, діють два аспекти — прагматичний і теоретичний.

Прагматичний аспект характеризують три ключові, послідовні — в рамках розвитку товарно-ринкових відносин — часові етапи. Вони генетично впливають на відтворення вартості, але самі поодинокі цілковито її не визначають. Кожен з них є «надбудовою» його домінування над попереднім (попередніми етапами), водночас і в чомусь зберігаючи його (їхній) вплив на вартість, і «перехоплюючи» переважний вплив собі. За хронологічною послідовністю першим етапом був вплив на вартість *витрат праці*, «надбудований» на наступному етапі впливом на вартість оцінок щодо *корисності* того чи іншого продукту економічної діяльності — товару чи послуг. Третій етап пов'язаний із глобалізацією економіки і появою на її базі згадуваної раніше фінансовіки. Тут, «надбудовуючись» над реальним сектором економіки перших двох етапів (тобто реальними виробництвом і споживанням), з їхніми формами впливу на вартість, фінансовіка забезпечує собі ефект *навіювання вартості* (Ю. Осипов). Це особливий вид спекулятивного коригування

вартості з її штучним зростанням, зі зняттям фінансової ренти на користь осіб, котрі «стоять» за фінансовікою.

Теоретичний аспект насамперед засвідчує фактичну неможливість (і непотрібність) розрахунку трансцендентної вартості — навіть на її першому етапі — і лише можливість (і необхідність) *цінових розрахунків* в економіці як одного з аспектів вартості. І, головне, розкриваючи через вартість характер саморозвитку і суть економічного господарства, теоретичний аспект саме за допомогою часової *мутації* вартості тільки і здатний виявити основний вектор нинішнього переродження цього господарства — його *віртуалізацію*. Її можна розглядати у двох площинах.

У першій — з позицій філософії господарства. Віртуалізація тут подається як перехід від пріоритетного виробництва благ *реальних і масштабних* до пріоритетного виробництва благ *ілюзорних та обмежених*. Вона дає змогу всі ці блага *абсолютно, нееквівалентно, необмежено* і, мабуть, найголовніше — *незаслужено і несправедливо* обмінювати на реальні блага. «Навіювана» вартість відіграє в економічних відносинах справді демонічну роль⁴, виявляючи можливість заміни класичної формули поведінки економічних суб'єктів $D \rightarrow T \rightarrow D^1$ і навіть банківської $D \rightarrow D^1$ на коротку, але надійну і дієву формулу *навіювання-вилучення* благ як *просто* D^1 (Ю. Осипов).

У другій площині віртуалізація економічного господарства стає зрозумілою за використання додаткової «вирішувальної здатності» метатеорії. Таке розуміння потребує, насамперед, зіставлення процесів, які відбуваються в ЕС і СПС, з синергетичної точки зору.

Ключовою тут стає репрезентація двох систем — за тієї умови, що СПС включає

⁴ Додамо: в соціально-культурному і моральному відношеннях — деморалізуючу, а в науково-пізнавальному — таку, що заганяє у глухий кут.

в себе ЕС з погляду її «синергетичної бідності» відносно себе як осягну, з позицій їх автопоезису — характеристики «істинної» динаміки систем. Причому ситуація щодо автопоезису є двозначною. Маркером автопоезису у разі СПС є її інтегрована безпека («означений» смисл) із *зумовленістю* позитивної есхатології для нормального господарства, тобто господарювання, що має сенс [12, 13]. І тут автопоезис реалізується у власному значенні — як *істинний* автопоезис. При ньому зберігається і місія господарства/СПС — прирощення його сенсу (з вимірювачем-означенням — інтегрованою безпекою), й ідентичність — *нормальне* господарство, котре не тільки не суперечить, а й сприяє підвищенню в ньому рівня людської культури, збереженню природного середовища, розширенню інструментальних можливостей соціуму. Маркером же автопоезису для ЕС, його «означенням», очевидно, буде *вартість* з *фактичною тенденцією* віртуалізації економічного господарства — тобто втратою смислу в процесі господарювання. У цьому разі з'являється певна *колізія автопоезису*. Так, якщо пригадати його визначення як процесу самовдосконалення системи, з властивою їй місією та збереженням ідентичності, то тут, очевидно, з'являється неначе *квазіавтопоезис*. Як і *істинний* автопоезис, він також виростає з «самого себе». У цьому режимі *економічне* господарство (ЕС), узятя у глобальному масштабі як Рах Есопомісана і надана самій собі, «чесно», прямо і послідовно виконує свою власну — *вартісну* — місію. Цим ЕС забезпечує необмежене зростання вартості у системі і породжує глобальний *вартісний світ*. З другого боку, спостерігається явна втрата ЕС вихідної ідентичності, її «забуття» — зазначене переродження *реального економічного* господарства у *віртуальне* з паралельним переродженням усього «іншого» — культури, моралі, природного середовища. Метатеорія господарювання тут здатна, аналізуючи взаємозалежні феномени

віртуалізації і квазіавтопоезису вартості, виходити на такі конструктивні інтерпретації.

В економічному аспекті йдеться про *недосконалість* (чи навіть відсутність) відповідних, що коригують «суто» економічний (вартісний) саморозвиток, *інститутів*. Стає очевидною необхідність посилення ролі й удосконалення структури цих інститутів синхронно або навіть випереджаючими темпами щодо зростаючої потужності продуктивних сил соціуму. Те, що раніше могло існувати лише в обмеженому масштабі і як певна потенційна можливість з позицій її наукового передбачення (приміром, *хремастичка* в Арістотеля [23]), завдяки квазіавтопоезису вартості набуває цілком реального і самодостатнього характеру — здійснюється як антиутопія.

В етичному аспекті ставлення людини (соціуму) до світу, віртуалізацію *економічного* господарства у режимі квазіавтопоезису можна було б охарактеризувати як безпосередньо зумовлену позицією соціуму — принципово *монологічною*. (На відміну від *діалогічності* процесу сенсопородження у *нормальному* господарстві, що ґрунтується на СПС). Монолог соціуму — як форма його діяльнісного начала, котре активно «перестворює» світ, ще *припустимий* на перших двох часових етапах відтворення вартості, з огляду на обмежені масштаби й інтенсивність монологу, тепер стає *непродуктивним* й *абсурдним*, якщо не *саморуйнівним*. Те, що раніше спливало у, здавалося б, безмежний природний і соціальний універсуми і там демпфувалося, тепер, у процесі «перестворення» світу і реалізації у ньому фінансоміки, «замикається», насамперед, на самому ж соціумі. Підкреслимо — з реальною і помітною користю для його певного малого сегменту і реальними, але утрудненими щодо вираження збитками, — для переважної частини. Більше того, характер квазіавтопоезису вартості засвідчує, що на етапі виникнення фінансоміки монолог змінює свого

«автора». Ним, замість соціуму, тепер стає згадувана штучна технобіосфера. А в монолозі починають лунаати обертони диктату економізму, коли у програвші своєї сутнісної раціональності (нагадаймо, як певної «вірності» своєму призначенню), відносному тепер, абсолютному — в його історичній перспективі, стає уже *весь* соціум.

НОРМАЛЬНЕ Й ЕКОНОМІЧНЕ ГОСПОДАРСТВА — СИНЕРГЕТИЧНІ ПАРАЛЕЛІ

У синергетичному аспекті феномени віртуалізації економічного господарства і квазіавтопоезису його вартості можна проаналізувати таким чином.

Насамперед, з акцентацією на *сутнісну раціональність соціуму* характер квазіавтопоезису вартості можна подати як *сукцесію*. Слід зазначити, що за походженням термін «сукцесія» є суто екологічний. Трансформоване й орієнтоване на соціоприродні процеси поняття сукцесії — конкретніше, як *антропосукцесії*, — увів Л. Гумільов для характеристики взаємодії зайшлих етносів і ландшафтів, причому взаємодії насильницької, загалом негативної для обох сторін. Звідси і започатковується методологія вже соціокультурно-природного використання категорії сукцесії, звичайно в контексті категорії еволюції, котра їй опонує. Таке протиставлення-доповнення еволюції та сукцесії, коли сукцесію розглядають як певну каналізовану й обмежену у своїх позитивних можливостях еволюцію [24], дає змогу визначити низку характерних динамічних властивостей *еволюції* автопоезису сталого розвитку *нормального* господарства/СПС і *сукцесії* квазіавтопоезису вартості *економічного* господарства/ЕС/Рах Економісана.

Серед них вирізняються:

- *поступально-плавний* характер еволюції автопоезису сталого розвитку інтегрованої безпеки (позитивна есхатологія з *S-подібною* логістичною кривою) й *інтенсивно-самоприскорювальний* характер сукцесії квазіавтопо-

езису вартості (очевидно, такий, що має форму експоненти)⁵;

- *коеволуція* природного і соціального начал з підпорядкуванням їм економічного начала господарювання за умови автопоезису еволюції інтегрованої безпеки і *підпорядкування* природного та соціального начал господарювання економічному — за сукцесії квазіавтопоезису вартості;

- переважно *дивергентний* характер еволюції зі збільшенням *справжнього* різноманіття форм культури та збереженням форм природного різноманіття («квітуха складність», — за К. Леонтєвим) і домінуючий *конвергентний* характер сукцесії з *ілюзорним* різноманіттям форм культури (але підпорядкуванням їх єдиному економічному началу — уніфікація і комерціалізація культури) і реальним зубожінням первісного природного різноманіття;

- поява нової якості складників СПС у процесі еволюції (передусім нарощення знань, підвищення рівня моралі, осмисленості буття) *визначає* можливість переходу на новий еволюційний щабель. І, навпаки, нові якості складників ЕС *реалізуються у відповідь* на сукцесійні зміни («загальна економізація буття»).

Феномени віртуалізації економічного господарства та квазіавтопоезису його вартості можна інтерпретувати з позицій метатеорії господарювання і з акцентом на дію *загально-системних (синергетичних) закономірностей* у соціумі і природі. Тут, передусім, виявляється закономірність «драбинчастого» характеру розвитку [25, с. 382–384]: чим на вищій «щабель» переходить та чи інша система, тим стійкішою вона стає до зовнішніх збурювань та умов у процесі свого розвитку, набуваючи більшої незалежності. Окрім того, розвиток

⁵ За експертними оцінками, швидкість приросту маси спекулятивного фінансового капіталу (того, що у вартості «навіюється») нині вже у 80 разів перевищує швидкість приросту товарної маси реальної економіки (того, що у вартості існує «дійсно»).

за принципом «драбинки» має прискорювальний (можливо, експонентний) характер, коли кожен попередній щабель усе швидше й інтенсивніше створює передумови для формування наступного. Тут у розвитку *економічного* господарства рельєфно виступають три послідовні щаблі — часові етапи генезису відтворення вартості. Вони демонструють дедалі сильніше небажання спиратися на синергетичні закони соціального і природного універсумів і скорочуються за своєю тривалістю.

Так, перший етап, який умовно можна датувати періодом від виникнення ринкової економіки (XV ст. — Ф. Бродель) і до кінця XIX ст. (завершення територіального поділу світу, «факторів виробництва і споживання» між найбільшими капіталістичними державами), характеризується превалюванням трудової вартості. Це водночас етап (щабель розвитку) ЕС, котрий визначається істотною залежністю означеної системи від зовнішнього оточення — насамперед від природи та ще від не привченого (прирученого?) до споживання соціуму. Тут діє буквально «зрима» — у широкому масштабі, згідно із законом «великих чисел» — залежність створюваної вартості від факторів виробництва з позицій лінійності «онтологічних» (фізичних, хімічних, біохімічних, біологічних) законів універсуму у формі калькульованих витрат речовини, енергії (природної, м'язової, нервової) та витрат робочого часу.

Другий етап, умовно датований кінцем XIX — початком 70-х років XX століття⁶, незрівнянно коротший, аніж перший. Йому властива значно менша залежність ЕС від її зовнішнього оточення. Природа (природний універсум) тут уже не сприймається «серйоз-

⁶ Точніше — «знаковою» датою 15 серпня 1971 року з відмовою США від фіксованого золотого («фізичного») забезпечення свого долара — фактичної світової резервної валюти, з подальшою швидкою віртуалізацією грошей і стрімким нарощуванням фінансового інструментарію.

но» і розглядається *ще* виключно як необмежена ресурсна база. «Перший дзвоник» з доповіддю Римському клубові про *межі зростання* (1972) поки що не пролунав, тим паче ще не осмислені можливі глухі кути цивілізаційного розвитку. Інша річ — соціальний універсум. Соціум, майже цілковито привчений «економікою попиту» до споживання, для ЕС з фактора *зовнішнього* збурення (зокрема й епохи класової боротьби пролетаріату) перетворюється на «свій», *внутрішній*, більше того, починає діяти як диктатура споживача. У вартості переважаючою (але немовби надбудованою над трудовою оцінкою) стає саме оцінка споживачем корисності тих чи інших конкретних товарів і послуг. Зрозуміло, що на цьому щаблі системної «драбинки» вартість, як характеристика квазіавтопоезису ЕС, у своїй генезі ще більше унезалежнюється від зовнішніх умов, стає вже *надтрансцендентною*, де чималою мірою її визначає трансцендентність волі споживача (соціуму). Але разом з тим це «вартість *ще* знизу» — від реальної природи та соціуму.

Третій етап — з початку 70-х років минулого століття і донині — є епохою Рах Есоптісапа, у повному значенні цього поняття, нагадаємо — «Блаженного економічного порядку». Його характеризує можливість коригувального «навіювання» вартості («вартості *вже* зверху»). Коротший, згідно із закономірністю щаблів системної «драбини», від попередніх етапів, він, однак, незрівнянно інтенсивніший і характеризується прискоренням системної кризи. Цю кризу, котра не виключає і того, що нинішній, третій, етап буде останнім для сформованого типу цивілізаційних змін, можна розглядати як *кризу дисперсії* — майбутнього розпаду простору-часу буття соціуму на його *віртуальний* і *реальний* компоненти.

Віртуальному компонентові відповідати мережева фінансоміка з її незалежністю від зовнішніх умов. Навпаки, фінансоміка і глобальні «фінансові гравці», які стоять за

нею, у межах своїх *можливостей* і *бажань* здатні впливати на ці умови, своє зовнішнє оточення, тобто на реальний компонент: безпосередньо — на соціальний складник шляхом фінансової влади, опосередковано — на природний складник, через соціум, спрямовуючи характер його діяльності. Однак квазіавтопоезис вартості — це і *квазінезалежність* ЕС, зумовлювана внутрішньою залежністю її віртуального компонента від реального — сектору реальної економіки, продуктивного соціуму, органічної, не штучної природи. Глибший аналіз свідчить, що це залежність подвійного плану. По-перше, «паразитарна» залежність *тут-і-тепер* від реального компонента. По-друге, залежність *там-і-тоді* колективної відповідальності — за творчі і моральні сили соціуму, стан природи, які вже тепер підриваються.

Віртуалізація економічного господарства, що дедалі істотніше заявляє про себе, демонструє, власне, ще один аспект кризи сучасної теоретичної економії, може, найголовніший — неспроможність осягнути суть, *сенс господарського механізму* [26]. І це не вина і навіть не біда теоретичної економії, а її принципова «приреченість» давати такі конкретні відповіді і рішення, котрі вона тільки й може давати об'єктивно, виходячи з меж своєї предметної області. «Сфокусованість на сенсі» цих відповідей і рішень потребує введення теоретичної економії до контексту метатеорії господарювання — доповнення її «знизу» фізичною економією і «зверху» — філософією господарства. У такій якості — вже з позицій метатеорії господарювання — стає досяжним «наведення на фокус» й основного секрету ринкової економіки (економічного господарства) — *конкуренції* (Л. Абалкін). Конкуренція в економічному господарстві — оптимальний спосіб поліпшення якості виробленої продукції — товарів і послуг. Це «горизонтальний» діалог (точніше — полілог) між виробниками і споживачами. Діалог-конкуренція багато чого може, але дале-

ко не все. Не може, наприклад, продукувати такі речі (товари), які мають іншу онтологічну основу, — органічну, не штучну природу, шедеври мистецтва, високі взірці людської моралі і творчості. Все це приходить «звідти» — як результат «вертикального» діалогу людини і природи, соціуму й універсуму. Власне, тут і міститься «розгадка» секрету економіки — причому саме як господарювання, господарства в його конкретних історичних формах — *натурального, економічного, нормального*. Вона полягає у розподілі «повноважень» між *горизонтальним* (де людина може і має *робити щось штучне*) і *вертикальним* (де вона може і має *зберігати щось трансцендентне*) видами діалогу. Схоже, осмислити і реалізувати це можна лише з позицій метатеорії господарювання.

1. Маршалл А. Принципы экономической науки. В 3-х томах / Пер. с англ. Т. 1. — М.: Издат. группа «Прогресс», 1993. — 415 с.
2. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе / Пер. с англ. — М.: Дело ЛТД, 1994. — 720 с.
3. Полтерович В.М. Кризис экономической теории // www.cemi.ru./rus/publicat/e-pubs/D9702t/D9702t.htm, 1997.
4. Обучение рынку / Под ред. С.Ю. Глазьева. — М.: ЗАО «Изд-во «Экономика», 2004. — 639 с.
5. Дорогуницов С.Л., Ральчук О.М. Теоретична економія: в пошуках власної ідентичності // Вісн. НАН України. — 2003. — №11. — С. 3—22.
6. Корняков В.И. Деэссенциализация объектов исследования — гибель науки // Теоретическая экономика: реальность, виртуальность и мифотворчество. — М.: Эконом. ф-тет МГУ; ТЕИС, 2000. — С. 175—182.
7. Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты: Манифест современной институциональной экономической теории / Пер. с англ. — М.: Дело, 2003. — 464 с.
8. Сачков Ю.В. Эволюция учения о причинности // Вопр. философии. — 2003. — №4. — С. 101—118.
9. Хайек Ф.А. Познание, конкуренция и свобода / Пер. с англ. — СПб.: Пневма, 1999. — 288 с.
10. Воронцовский А.В. Управление рисками. — СПб.: ОЦЭ и М, 2004. — 458 с.
11. Бригхем Ю., Гапенски Л. Финансовый менеджмент. В 2-х томах / Пер. с англ. — СПб.: Экономическая школа, 1998; Т. 1. — XXX + 497 с.; Т. 2. — 669 с.

12. *Дорогунцов С.І., Ральчук О.М.* Ідентифікація цивілізаційного розвитку — проблеми моделювання і аналізу // Вісн. НАН України. — 2006. — №12. — С. 25–42.
13. *Дорогунцов С., Ральчук О.* Хозяйствование — синергетический инвариант. — К.: Оріяни, 2006. — 228 с.
14. *Шевчук В.О.* Фізична економія // Економічна енциклопедія: У 3-х томах / Гол. ред. Б.Д. Гаврилишин: Т. 3. — К.: Видав. центр «Академія»; Тернопіль: Акад. нар. госп-ва, 2002. — С. 792–794.
15. *Шевчук В.А.* Физическая экономия: мировоззренческий феномен и философия хозяйствования // Философия экономики. — К.: Альгерпрес, 2002. — С. 76–107.
16. *Бродель Ф.* Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст. Т. 1. Структура повсякденності: можливе і неможливе / Пер. з франц. — К.: Основи, 1995. — 543 с.
17. *Князева Е.Н., Турбов А.Л.* Познающее тело. Новые подходы в эпистемологии // Новый мир. — 2002. — №11. — С. 136–154.
18. *Эйген М., Шустер П.* Гиперцикл / Пер. с англ. — М.: Мир, 1982. — 270 с.
19. *Баранцев Р.Г.* Комплексование целостности// <http://www.trinitas.ru/rusdoc/0019/d01/0019/d01/00190007/htm>.
20. *Maturana U.* Reality: The search for objectivity or the quest for a compelling argument // The Irish journal of psychology. — 1988. — Vol. 9. — №1. — P. 25–82.
21. *Пигалев А.И.* Бог и обратная связь в сетевой парадигме Грегори Бейтсона // Вопр. философии. — 2004. — №6. — С. 148–159.
22. *Осинов Ю.М.* Философия хозяйства. В 2-х кн. — М.: Юристъ, 2001. — 624 с.
23. *Аристотель.* Политика. Афинская полития. — М.: Мысль, 1997. 458 с.
24. *Богатырева О.А.* Описание социальных и экологических трансформаций: эволюция, история, сукцессия // Методология биологии: новые идеи (синергетика, семиотика, коэволюция). — М.: Эдиториал УРСС, 2001. — С. 253–262.
25. *Прангишвили И.В., Пащенко Ф.Ф., Бусыгин Б.П.* Системные законы и закономерности в электродинамике, природе и обществе. — М.: Наука, 2001. — 525 с.
26. *Абалкин Л.И.* Смена тысячелетий и социальные альтернативы// Вопр. экономики. — 2000. — №12. — С. 27–40.

С. Дорогунцов, О. Ральчук

**МЕТАТЕОРІЯ ГОСПОДАРЮВАННЯ ЯК АРБІТР
У РОЗВ'ЯЗАННІ ПРОБЛЕМ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО
РОЗВИТКУ**

Резюме

Автори аналізують питання ідентифікації і характеру цивілізаційних змін, розглядають їх у широкому розумінні господарювання, пропонують контролювати й осмислювати ці зміни, виходячи саме з їхньої першопричини — типу господарства. Це уможливило певну метатеорію господарювання, що вирізняється епістемологічною здатністю як ідентифікувати проблеми цивілізаційного розвитку, так і розв'язувати «внутрішні» питання наростаючої кризи економічного знання.

S. Doroguntsov, O. Ralchuk

**METATHEORY OF MANAGEMENT AS AN ARBITRATOR
OF CIVILIZATION DEVELOPMENT PROBLEM SOLUTION**

Summary

The authors analyze the issue of identification and character of civilization changes, review them in the broad meaning of management, propose to control and to comprehend these changes based on their original cause – management. It makes possible to create a certain metatheory of management that is remarkable for its epistemological characteristic to identify the problems of civilization development and to solve «internal» issues of growing crisis of economic knowledge.